

Химера всеросійської «учредилки» і крах ілюзій української Центральної Ради (кінець 1917 – початок 1918 р.)

Валентин Іваненко, Дніпровський національний університет ім. Олесея Гончара

У статті розкривається цікавий, але недостатньо повно і виразно вписаний в історіографічний процес дослідницький ракурс, пов'язаний із відтворенням з сучасних позицій зусиль та спроб національної політичної еліти щодо імплементації ідеї державної автономії України через механізм так званої Всеросійської Конституанти (Установчих зборів) в умовах функціонування Української Народної Республіки (УНР) й вибору моделі демократичного суспільного поступу кінця 1917 – початку 1918 р. Ця сюжетна лінія розглядається у контексті політичної діяльності Центральної Ради та її лідерів М. Грушевського, В. Винниченка, інших учасників національно-визвольного руху доби Української революції (І. Мазепа, Д. Дорошенко та ін.), здійснення конкретних кроків щодо легітимізації цього інституту як вищого органу влади та управління на українських землях тієї пори, консолідації політикуму на засадах традицій і досвіду національного державотворення.

Значна увага приділена аналізу універсалів Центральної Ради в руслі зміцнення її владних позицій, пошуку та реалізації оптимальної формули національно-територіальної автономії України, визначення права остаточного її ствердження за всеросійською «учредилкою» (2-й Універсал), утворення УНР (3-й Універсал) тощо. Акцентується на загостренні її відносин з більшовицьким урядом Росії внаслідок його ультимативу Раді і розв'язання війни проти УНР.

Висвітлені підсумки виборів в Україні до Всеросійських і Українських установчих зборів, показано рейтинг основних політичних сил у регіональному вимірі, уперше сформований шляхом такої демократичної процедури. Зроблено обґрунтований висновок про фактичний провал феномена розігнаної більшовиками Конституанти як довгоочікуваного в масах та політикумі інструмента вирішення українського питання, про стрімке падіння у суспільстві під тиском багатьох чинників авторитету і впливу Центральної Ради, остаточний крах її ілюзій на досягнення реальної автономії України під «дахом» Москви.

Ключові слова: Україна, Росія, Центральна Рада, більшовики, легітимність, автономія, Установчі збори, Конституанта

The chimera of the All-Russian «founder» and the collapse of the illusions of the Ukrainian Central Rada (end of 1917 – beginning of 1918)

Valentyn Ivanenko, Oles Honchar Dnipro National University

The article deals with an interesting but insufficiently and not clearly enough discussed in the historiographical process research perspective, which is related to the reconstruction, from the present day viewpoint, of the efforts and attempts of the national political elite to implement the idea of state autonomy of Ukraine through the mechanism of the so-called All-Russian Constituency (Constituent Assembly) during the existence of the Ukrainian People's Republic (UNR) and taking into account the choice of the model of democratic social progress in the late 1917 – early 1918. This storyline is considered in the context of political activity of the Central Rada and its leaders M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, other participants of the national-liberation movement of the Ukrainian Revolution (I. Mazepa, D. Doroshenko, etc.), implementation of certain steps to legitimize this institute as the supreme body of government and governance on the territory of Ukraine of that time, the consolidation of the political party on the basis of the traditions and experience of national government.

Considerable attention is paid to the analysis of universals of the Central Rada in the course of strengthening its power positions, search and realization of the optimal formula of national and territorial autonomy of Ukraine, exercising its right of final approval as the All-Russian "founder" (2nd Universal), formation of the UNR (3rd Universal) etc. The article makes an emphasis on the aggravation of the UNR relations with the Bolshevik government of Russia as a result of its ultimatum to the Rada and the unleashing of war against the UNR.

The results of the elections in Ukraine which took place before the All-Russian and Ukrainian Constituent Assembly are described in the article. In addition, the rating of the main political forces in the

regional dimension, first to be formed through such a democratic procedure, is studied. The substantiated conclusion is made about the actual failure of the phenomenon of the Constituency being dismissed by the Bolshevik government as a long-awaited tool in the public and political sphere for resolving the Ukrainian issue, the rapid decline in society under pressure of many factors of authority and influence of the Central Rada, the final collapse of its illusions to achieve a real autonomy of Ukraine under Moscow's supervision.

Keywords: *Ukraine, Russia, Central Rada, Bolsheviks, legitimacy, autonomy, Constituent Assembly, Constituency*

Химера всероссийской «учредилки» и крах иллюзий украинской Центральной Рады (конец 1917 – начало 1918 г.)

Валентин Иваненко, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье раскрывается интересный, но недостаточно полно и выразительно вписанный в историографический процесс исследовательский ракурс, связанный с воссозданием с современных позиций усилий и попыток национальной политической элиты по имплементации идеи государственной автономии Украины посредством механизма так называемой Всероссийской Конституанты (Учредительного собрания) в условиях функционирования Украинской Народной Республики (УНР) и выбора модели демократического общественного развития конца 1917 – начала 1918 г. Эта сюжетная линия рассматривается в контексте политической деятельности Центральной Рады и ее лидеров М. Грушевского, В. Винниченко, других участников национально-освободительного движения эпохи Украинской революции (И. Мазепа, Д. Дорошенко и др.), осуществления конкретных шагов по легитимизации этого института как высшего органа власти и управления на украинских землях той поры, консолидации политикума на основе традиций и опыта национального государственного строительства.

Значительное внимание уделено анализу универсалов Центральной Рады в русле укрепления ее властных позиций, поиска и реализации оптимальной формулы национально-территориальной автономии Украины, признания права ее окончательного утверждения за всероссийской «учредилкой» (2-й Универсал), создания УНР (3-й Универсал) и т. п. Акцентируется на обострении ее отношений с большевистским правительством России вследствие его ультиматума Раде и развязывания войны против УНР.

Освещены итоги выборов в Украине во Всероссийское и Украинское учредительное собрание, показан рейтинг основных политических сил в региональном измерении, впервые сформированный путем такой демократической процедуры. Сделан обоснованный вывод о фактическом провале феномена разогнанной большевиками Конституанты как долгожданного в массах и политикуме инструмента решения украинского вопроса, о стремительном падении в обществе под давлением многих факторов авторитета и влияния Центральной Рады, об окончательном крахе ее иллюзий на достижение реальной автономии Украины под «крышей» Москвы.

Ключевые слова: *Украина, Россия, Центральная Рада, большевики, легитимность, автономия, Учредительное собрание, Конституанта*

Постановка проблеми.

На відміну від масштабних і гучних святкувань в Україні за радянських часів річниць Російської революції 1917 року (на державному рівні, звичайно), недавній її 100-літній ювілей пройшов якимось малопомітно, буденно, запам'ятавшись хіба що нечисленними згадками істориків, публіцистів, політиків. Просто з цілком зрозумілих причин події «червоного Жовтня» тут відійшли на другий план, а якщо ж про них і йдеться побіжно в науковій літературі, засобах масової інформації, інтернет-майданчиках чи на побутовому рівні, то, як правило, у негативному руслі, як чинник, що стимулював відкриття своєрідного «ящика Пандори» з усіма його бідами і трагедіями для українського народу.

У свою чергу, центральне місце у вітчизняній історіографії займає проблема тогочасних революційних процесів на теренах України, причому висвітлюється вона нерідко як суто національна. Між тим не варто забувати, наголошує наш авторитетний дослідник С. Кульчицький, що «Українська Центральна Рада діяла в рамках політичного простору Росії...», тому «Українська революція виявилася частиною Російської, а не самостійним явищем» [9, с. 60].

Відтак, щоб краще і повніше пізнати генезу Української революції, її витoki, строкату й суперечливу динаміку перебігу, особливості та наслідки, не буде зайвим, як на мене, звернутись до сучасного переосмислення й Російської, котра,

без перебільшення, стала однією з найпомітніших історичних подій ХХ сторіччя (поряд з двома світовими війнами, крахом СРСР та його «сателітів» в Європі), а, за словами знаного британського історика-радянолога Е. Карра, – взагалі «поворотним пунктом в історії людства» [8, с. 8]. І це правда. Як би хто не сприймав «червоний Жовтень» 1917-го (більшість проклинає як злочин і катастрофу, інші – продовжують славити як історичну віху у звільненні великих мас людей праці від гноблення). Адже саме його соціальні імпульси та сигнали, як першого відкритого виклику капіталістичній системі, багато в чому змінили уявлення про характер, напрями та масштаби модернізації не тільки Росії, а й подальшого поступу світової цивілізації загалом.

Безліч таких чи подібних оціночних тлумачень Російської революції можна й сьогодні зустріти на шпальтах численних західних видань, з-поміж них і антикомуністичного спрямування. Як кажуть, з пісні слів не викинеш, тим паче не викинути на смітник історії три чверті століття, пройдені під одним державним «дахом» народами колишнього СРСР (зокрема українським). Більше того, хоч і пройшло майже три десятиліття після його розпаду, «родимі плями» радянської спадщини на тілі нашого суспільства так чи інакше й досі є досить відчутними, що неабияк позначається на його трансформаційному оновленні та поступовій реінкарнації в лоно загальноцивілізаційного демократичного процесу.

Тож маємо спокійно, неупереджено, без емоцій і політиканства ставитися до цього історичного феномена, відтворюючи й показуючи його об'єктивно, виважено, всебічно, крізь призму позитивного і негативного досвіду, а не лише як заздалегідь запропоновану «більшовицьку страшилку» для пояснення найбільш драматичних і болючих сторінок нашого відносно недавнього минулого, справжніх його «оголених нервів», що й донині нагадують про себе незагойними душевними ранами.

Огляд досліджень і публікацій.

Історіографічна спадщина революційного вибуху 1917 р. в Росії увібрала в себе тисячі найменувань найрізноманітнішої літератури – від спогадів живих свідків та учасників подій, підготовлених свіжими слідами збірок документів і матеріалів до фундаментальних наукових видань, монографій, дисертацій тощо. Лише останнім часом з'явилося чимало різножанрових праць російських дослідників, зокрема, П. Бермондта-Авалова, О. Смирнова, Д. Скотцова, М. Корна-

товського, О. Репнікова, О. Сеніна, К. Рябинського, А. Светенка та ін.

Вагомі здобутки має й сучасна вітчизняна історіографія в осмисленні та переосмисленні феномена Української національної революції 1917–1921 рр., яка, до слова, упродовж тривалого часу в радянській історичній літературі розглядалася здебільшого у контексті іншої – Жовтневої соціалістичної революції. Хоча, як відомо, розпочалася вона раніше, практично одразу після повалення у лютому 1917-го самодержавства в Росії, до складу якої входили й українські землі. Суттєво збагатили дослідницькі напрацювання в цій сфері серйозні, добре документовані і аргументовані роботи В. Верстюка, С. Кульчицького, Ю. Павленка, Ю. Храмова, Л. Радченка, О. Ресента, О. Рубльова, В. Сергійчука, В. Солдатенка та ін. Значний інтерес становлять узагальнюючі синтетичні праці про місце і роль Центральної Ради в революції та у розгортанні українського державотворчого процесу тієї буремної пори [15].

Натомість, незважаючи на, здавалося б, вичерпність до певної міри вивчення даної проблеми, обраний автором дослідницький ракурс у науковій літературі, схоже, простежується недостатньо виразно, потребуючи додаткових залучень фактажу, уточнень та інтерпретацій. Звідси метою статті є відтворення зусиль і спроб національної політичної еліти щодо імплементації ідеї державної автономії України через механізм Всеросійської Конституанти (Установчих зборів) в умовах функціонування Української Народної Республіки (УНР) й вибору демократичної моделі суспільного розвитку кінця 1917 – початку 1918 р.

Виклад основного матеріалу.

Нагадаємо, що омріяним ідеалом демократії для російських лібералів і революціонерів ще з середини ХІХ ст. було започаткування та упродовження у річище політичної практики такого специфічного політико-правового інструмента конституційного типу як Установчі збори. З новою силою цю ідею воскресила Лютнева революція в Росії, яку активно підтримували всі без винятку політичні партії (включаючи більшовиків) та громадські об'єднання, відкриваючи реальний простір для її втілення в життя. Вони наполегливо вимагали від Тимчасового уряду забезпечення вільного волевиявлення народу шляхом негайного проведення виборів депутатського корпусу так званої «Всеросійської Конституанти», тим паче, що партії не більшовицької орієнтації в Радах як стихійно виниклих, але підтриманих і «зверху» і «знизу» органах народовладдя, незмінно відкла-

дали вирішення багатьох найпекучіших питань (аграрного, національного, робітничого та ін.) саме до її скликання та початку роботи.

Уряд, звісно, не зміг знехтувати таким потужним політичним і електоральним запитом на нову й, імовірно, більш ефективну форму парламентської моделі правління в Росії порівняно із розпущеною раніше царем Державною думою (1912) і ухвалив відповідні рішення. Передусім розробили «Положення про вибори до Установчих зборів», за сучасною термінологією, на пропорційній сформували виборчі комісії, списки кандидатів у депутати. Примітно, що вибори мали пройти за демократичною виборчою системою, на основі за партійними списками (без мажоритарної компоненти), – як загальні, прямі, таємні. Спочатку їх призначили на 17 вересня 1917 р., а потім перенесли на 12 листопада. Останню дату, до речі, підтвердив і ленінський Раднарком, створений на II Всеросійському з'їзді Рад у ніч з 25 на 26 жовтня.

Ідея Установчих зборів виявилася близькою по духу і українським демократам, зайнявши чільне місце в їхніх програмних документах і практичних кроках революційної доби. Щоправда, потенціальні можливості її реалізації на теренах України розглядалися ними тоді переважно у контексті загального політичного процесу колишньої імперії.

Зауважимо принагідно, що перемога Лютневої революції в Росії і виникнення на початку березня 1917 р. в Києві Української Центральної Ради – національного суспільно-політичного об'єднання, утвореного за ініціативою і під егідою різних політичних та громадських організацій, гостро актуалізувало питання щодо формування й зміцнення української державності, тобто «відновлення в Україні народовладдя, права народу самому керувати своїми справами». При цьому, судячи з документів, передбачалося вирішення в основному двох взаємопов'язаних завдань, а саме: створити умови для вироблення на українських землях такої політичної системи, яка б унеможливила появу в ній щонайменших елементів авторитарно-тоталітарного режиму, а також сприяти забезпеченню стабільності євразійського простору і балансу інтересів сусідніх державних новоутворень з метою якщо не гарантованого усунення, то принаймні мінімізації будь-якої загрози для України з їхнього боку.

І то були завдання зовсім не віртуальні і аж ніяк не надумані, як здавалося декому (у тому числі в Україні), а цілком реальні, життєдайні,

бо вже дуже скоро підтвердилися двома хвилями збройних вторгнень північного сусіда і остаточною державною інтеграцією її Москвою. Та й сьогоднішні драматичні події «гібридної війни» Кремля проти «братньої» України – черговий і більш ніж переконливий тому доказ.

Зрештою розв'язання окреслених та інших доленосних для тогочасної України завдань багато в чому залежало насамперед від рівня консолідованості національної еліти та розуміння нею своєї місії, від того, чи вдасться її вітчизняним діячам у складі Центральної Ради сформувати з урахуванням історичних традицій і специфіки поточного моменту оптимальну модель політичної системи та державного устрою України, здатних забезпечити реалізацію її відповідної національної ідеї.

При цьому не варто забувати, що могутній суспільний рух 1917 р., котрий засвідчив народження українців як модерної нації, розгортався переважно під соціалістичними гаслами. Один з лідерів української соціал-демократії І. Мазепа згадував: «Революція почалася і розвивалася під знаком ідей демократії і соціалізму, які були надзвичайно популярні в народних масах... Впливи поміркованих чи так званих буржуазних партій швидко звелися майже до нуля. Словом ... стала практично неможлива будь-яка ширша політична праця поза гаслами та програмами соціалістичних партій, що здебільшого стояли на ґрунті демократичної перебудови колишньої царської імперії» [11, с. 38].

Власне, на соціалістичних засадах й була в основному вибудована політична конструкція Центральної Ради як першого після Лютневої революції легітимного національного органу управління в Україні, що спирався у своїй діяльності на традиційні й поширені у суспільстві духовні цінності та світоглядні ідеали. Саме з цих позицій голова Центральної Ради М. Грушевський у циклі програмних статей з питань Української національної революції, опублікованих з кінця березня до середини квітня 1917 р. в газеті «Нова Рада», спробував обґрунтувати ключові тенденції і перспективи українського політичного поступу. На його думку, Україна, згідно зі своєю політичною традицією, мала одержати широку національно-територіальну автономію у складі Російської федеральної республіки.

Йшлося про автономію на демократичних засадах, з чіткими і зрозумілими, юридично закріпленими правами та повноваженнями в організації державного, національно-культурного, економічного життя. Законність цієї вимоги, наго-

лошував Грушевський, абсолютно вмотивована, оскільки «піднята ще в 1840-х роках найкращими синами України: Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Гулаком, Білозерським та іншими, вона від того часу не переставала бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадської праці... Як тільки українське громадянство діставало змогу свobodно висловлювати свою гадку, воно повторялося неустанно всюди і завжди: з трибуни першої і другої Думи, в пресі «днів свободи» і т. ін.» [4, с. 97–98].

Інакше кажучи, проектування курсу на досягнення державно-територіальної автономії України тісно перепліталося з національно-патріотичною складовою, джерелом якої виступали відповідні міфологічні впливи, форми і символи попередніх українських державних інституцій, а фундаментом – ідея націотворення, створення та утвердження національної української державності. Осмислюючи ці питання, М. Грушевський стверджував, що в середовищі українців поволи почало «зростати переконання в неминучій потребі забезпечити українському народові державне право: або федерацією Російської держави, а як ні, то повною незалежністю України». І далі він додавав: «Лише державність признавалась певною запорукою вільного політичного і національного розвитку українського народу... Се сталося і ... від сього становища не може бути повороту назад... Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенні її з боку провідників Російської держави чи кермуючих кругів російського громадянства може мати тільки один наслідок – се пересунення центра ваги в бік українського самостійництва» [4, с. 99].

Пройшло понад сторіччя з моменту оприлюднення цих пророчих думок одного з лідерів національної революції, а «всякі перешкоди» українській державності з боку Москви тривають, дедалі глибше розмежовуючи наші народи і країни на полярні, відверто ворожі табори й виливаючись у справжні збройні протистояння на Сході України. І градус войовничої риторики Кремля не знижується, а навпаки, посилюється, блокуючи будь-які розумні кроки до відновлення нормальних добросусідських відносин між Російською Федерацією і Україною.

Повертаючись до безпосереднього контексту статті, зазначу, що тієї пори практичне вирішення питання щодо національно-територіальної автономії України і в Києві, і в Москві вбачалося у рамках Установчих зборів як вищого законодавчого

органу парламентського типу. Проте з огляду на цілком обґрунтоване і логічне прагнення до цього більшості впливових політичних сил України (есерів, соціал-демократів та ін.) лідер Центральної Ради закликав не чекати виборів та скликання Всеросійських Установчих зборів (Конституанти, як їх називали тоді в політичних колах), щоб саме з їх рук одержати формальний статус автономії. «Борці за національну справу, – акцентував у своїх виступах М. Грушевський, – повинні самі будувати автономію України, українізуючи чи створюючи нові органи місцевого самоуправління у контакті та згоді з іншими народностями, об'єднуючи їх спільними установами та структурами. Завдання ж Установчих зборів – дати лише «останню юридичну санкцію того устрою, який виробиться на місцях, в національних і всяких інших областях в згоді з принципами свободи й демократизму, за порозумінням місцевих національних і класових груп» [4, с. 103].

Як бачимо, М. Грушевський, віддаючи данину традиції, залишав за Всеросійською Конституантою хіба що право на остаточну легітимізацію державного (автономного) ладу України, позаяк всю «рутинну», багатомірну роботу з його проектування та конструювання мали таки взяти на себе самі українці. Тобто між декларативним проголошенням насправді доленосної стратегічної ідеї та її практичним втіленням – дистанція величезного розміру, що, схоже, добре усвідомлювало керівництво Центральної Ради, здійснюючи послідовні кроки передусім щодо забезпечення легітимності своєї діяльності й консолідації українського політикуму на боротьбу за автономію.

Показово, що визнання Центральної Ради як «єдиного компетентного органу, який покликаний вирішувати усі справи, що стосуються України в цілому та її відносин з Тимчасовим урядом», було підтверджене учасниками Українського національного конгресу (квітень), а також делегатами 1-го (травень) і 2-го (червень) Всеукраїнських військових і Всеукраїнського селянського (травень) з'їздів. Вирішальне ж значення у справі легітимізації верховенства Ради в політичному просторі України мали рішення Національного конгресу, який, по суті, надав їй мандат діяти від імені і в інтересах українського народу. «Конгрес, – писав пізніше В. Винниченко, – був першим кроком відродженої нації по шляху державності. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він став першим, підготовчим етапом у творенні як ідеї української держави, так і в частковому переведенні її в життя. А саме:

Конгрес, як повновласний орган національної волі, офіційно передав усю свою повновасть вибраному з себе органів: новій Центральній Раді. З цього моменту Центральна Рада ставала дійсно представницьким, законним (за законами революційного часу) органом усієї української демократії» [2, с. 93–94].

Цікавий штрих: думки В. Винниченка щодо визначення ступеня легітимності Центральної Ради, утім, як і всього політичного ладу в Україні після Лютневої революції, багато в чому співзвучні поглядам на легітимність М. Вебера, який вважав, що у новітні часи зростання легітимності тієї чи іншої держави зворотно пропорційне зростанню державного насилля [1, с. 646]. «З гордостю кожний українець може сказати, – констатував В. Винниченко, – що не насильство, не примус, не обман, не грабіж чужого були фундаментом нашої відроджуваної держави, а добра воля, щиросердне хотіння, ентузіазм і самовідданість всіх складових і будівничих елементів її» [2, с. 94].

Водночас легітимації влади Центральної Ради суттєво сприяли її універсали – документи конституційного характеру, спираючись на які, вона практично і здійснювала верховну владу в Україні. Звичайно, усі чотири універсали істотно відрізнялися один від одного як за формою, так і за змістом, однак у кожному з них були присутні положення, які так чи інакше зміцнювали і легітимність влади, і легітимність державних перетворень, ініційованих й реалізованих нею. Навіть за самою назвою ці державні документи-звернення («універсал») були своєрідним символом української політичної самобутності (згадаймо хоча б універсали козацьких гетьманів XVII–XVIII століть), а відтак цілком вписувалися у процеси державотворення модерної доби як апробовані інструменти забезпечення його традиційної і національно-патріотичної компоненти.

Звертає на себе увагу, що і в першому, і в двох наступних універсалах Центральна Рада, визнаючи за Україною право на широку національно-територіальну автономію, все ж таки залишала право на остаточне вирішення українського питання за Всеросійськими установчими зборами. І чи не найбільш виразно це зафіксовано в 2-му Універсалі, що, по суті, був договором з російським Тимчасовим урядом. Власне, саме в ньому визначався перелік умов, на основі яких передбачалося запустити механізм упровадження автономії України.

Принципове значення для подальшого зміцнення позицій Центральної Ради, як вищого органу влади в Україні, мало положення того ж 2-го

Універсалу про утворення українського уряду – Генерального секретаріату, що зосередив у своїх руках «права і засоби української демократії», необхідні для «організації й будування життя» в Україні «в згоді з цілою революційною Росією» [2, с. 280].

Натомість зміст цього Універсалу свідчив, що Центральна Рада зробила чимало поступок Тимчасовому урядові, який, звісно, прагнув обмежити певними рамками український національно-визвольний рух. Так, у ньому не були чітко прописані повноваження Генерального секретаріату в його відносинах з місцевими органами управління Тимчасового уряду, а також межі території, на яку поширювалась влада Центральної Ради.

Проте, незважаючи на це, процес легітимизації і утвердження нової української влади тривав. Виступаючи на черговому засіданні Ради, М. Грушевський заявив: «Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодавчим і адміністративним органом – Радою і Секретаріатом. Ми повинні знати, дістаючи ці органи, що треба все об'єднати під їх управою, щоб від моральних форм влади ми перейшли до правової влади» [4, с. 116].

З приходом до влади більшовиків у жовтні 1917 р., як відомо, внутрішньополітична ситуація в Росії різко загострилася. Суспільство стрімко поляризувалося, що, безперечно, позначилося і на політичному становищі в Україні. Відтепер найменні два політичних чинники почали суттєво впливати на співвідношення сил в українських землях. По-перше, шалена агітаційно-пропагандистська діяльність більшовиків, яка в умовах зниження активності українських партій демократичного спрямування мала на меті забезпечення підтримки більшовицьких гасел і дій з боку українства. По-друге, у своїх подальших політичних кроках національні українські партії, зокрема соціалістичні, мали враховувати наявність сильної більшовицької партії, причому не лише як політичного суперника, а й як партію правлячої, державної, тобто такої, яка не зупиниться ні перед чим задля того, щоб утримати владу.

Окреслені чинники мали вирішальний вплив і на політику Центральної Ради, яка восени 1917 р., за словами Т. Гунчака, «опинилася перед вибором: або підкоритися урядові Леніна, або завершити державну будову, проголосивши українську державу» [5, с. 111]. Свій вибір Рада зробила 7 (20) листопада 1917 р., задекларувавши у 3-му Універсалі фактичний відрив від Росії й утворення УНР. «Однині, – записано в акті, – Україна

стає Українською Народною Республікою... До Установчих зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України» [13, с. 126].

Невдовзі, правда, у ході вироблення проекту української Конституції, яку мали затвердити Українські установчі збори, М. Грушевський запропонував внести до нього як одну із шести ключових частин норму про «визначення відносин з федеративною Російською республікою, до складу якої входить Україна» [12]. І хоча цей проект виявився у підсумку нереалізованим, а відмова від повної самостійності УНР та визначення її статусу як складової частини Російської федерації не викликали серйозних дискусій ані в українському політикумі, ані тим більше в широких колах трудового люду, тим не менше, вважає авторитетний український історик С. Кульчицький, «об’єктивно складалося так, що відмовою від самостійності лідери українського національно-визвольного руху мимоволі прив’язували Україну до старого імперського центру в новій, більшовицькій оболонці» [9, с. 252].

Напевно, саме ця обставина й не дозволила зрештою Центральній Раді відмовитись від участі українців у виборах Всеросійських установчих зборів, на які, судячи з усього, лідери Української революції, попри більшовицький переворот, все ще поклали надії у вирішенні корінних питань майбутнього України.

Та й більшовики, взявши владу, змушені були з огляду на настрої мас підтримати ідею «учредилки» – саме так презирливо називали вони Всеросійську Конституанту, що підтверджують вже документи II Всеросійського з’їзду Рад. Зокрема, в ухвалі з’їзду щодо утворення уряду (Раднаркому) наголошувалося, що він має тимчасовий характер і буде управляти країною лише до скликання Установчих зборів [10, с. 26].

Тим часом позиція В. Леніна у питанні про Установчі збори була набагато жорсткішою, ніж це може здатися на перший погляд. Як згадував Л. Троцький, Ленін чи не з перших годин перевороту був налаштований якщо не відмовитись від скликання Конституанти, то бодай відтягнути його на невизначений термін. Коли ж зі своїми пропозиціями щодо такої тактики стосовно «учредилки» він виявився самотнім, то зосередив максимум уваги на її підготовці. «Підготовку, – писав Троцький, – він вів з усією старанністю, продумуючи усі деталі й піддаючи на цей раху-

нок небезсторонньому допиту Урицького, який був призначений... комісаром Установчих зборів. Ленін розпорядився, між іншим, про доставку до Петрограда одного із латиських полків, найбільш робітничого за складом.

– У випадку чогось мужик може хитнутися, – говорив він, – тут потрібна пролетарська рішучість» [14, с. 207].

Знаючи, з якою неприязню ставився більшовицький вождь до інститутів «формальної демократії» (а якраз ця ідея лежала в основі Установчих зборів), неважко здогадатися, навіщо були потрібні у Петрограді відомі своєю нещадністю до ворогів революції «латиські стрільці» і що означали ленінські слова про «пролетарську рішучість».

Примітно, що у контексті України «пролетарську рішучість» новоспечена влада почала відкрито проявляти вже у грудні 1917 р., коли висунула ультимативні вимоги до Центральної Ради (припинити «дезорганізацію» фронту, не пропускати козачі частини з фронту на Дон на допомогу генералу Календіну й відмовитись від роззброєння червоногвардійців та схильних до підтримки радянської влади добровольців), які до того ж підкріплювались конкретним дорученням Раднаркому військам В. Антонова-Овсієнка «... зайняти Україну силою зброї» [9, с. 259].

Проте загострення стосунків між Центральною Радою і більшовицьким урядом Росії не завадило проведенню в Україні в кінці листопада – на початку грудня 1917 р. виборів до Всеросійських установчих зборів, організацією яких керувала спеціальна всеросійська комісія під головуванням кадета М. Авінова. Вибори тут проходили згідно з відповідним правовим актом – Положенням про вибори – на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування у десяти виборчих округах: Волинському, Катеринославському, Київському, Подільському, Полтавському, Таврійському, Харківському, Херсонському, Чернігівському та Чорноморському флотському.

Результати виборчої кампанії, принаймні у розрізі найвпливовіших партій і блоків, що перемогли в кожному з округів, опубліковані автором у монографії 2003 р. «Біль і звитяга» [7, с. 27–29]. Вибори вперше, по суті, шляхом демократичної процедури сформували реальний рейтинг основних політичних сил, що став наочним і красномовним свідченням відповідних політичних настроїв українців тієї буремної пори. Показово, що перемогу у більшості округів святкували соціалістичні партії, передусім українські національні

(УПСР, «Селянська спілка», УСДРП), а також російські есери і більшовики. Так, на Катеринославщині блок українських есерів та соціал-демократів провів до Установчих зборів 10 своїх кандидатів (російські есери і більшовики по 4). Ще переконливішою була перемога українських соціалістів на Полтавщині, Київщині та в інших регіонах.

За оцінкою активного учасника українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Д. Дорошенка, вибори продемонстрували «значний зріст впливу українського елемента» й серед міських жителів. У Києві, наприклад, із майже 180 тис. виборців блок українських соціалістичних партій зібрав близько 47 тис. голосів (або 27 %), тоді як блок правих партій – 36,6 тис. голосів (20 %), більшовики – 32,5 тис. (18 %), кадети – 18,7 тис. (10 %), а Бунд, російські есери і меншовики, разом взяті – 17,1 тис. (9 %). Дещо гіршими, хоча загалом успішними для українських соціалістів були підсумки виборів і в інших великих, а також у багатьох повітових містах України [7, с. 29–30].

Напередодні від'їзду до столиці 24 грудня 1917 р. понад 50 українських делегатів провели в Києві нараду з питань участі в роботі Установчих зборів. Попри певні розходження в поглядах і виробленні тактики дій на петроградському форумі, більшість присутніх вирішили працювати на засіданнях Конституанти діяльно й конструктивно, а якщо виникнуть перешкоди – максимально ефективно сприяти їх усуненню. Утім, як дуже швидко з'ясувалося, на шляху до громадянського миру в зовні демократичній Росії (до речі, так само, як і в Україні) з установленням радянської влади виникли такі «перешкоди», яких врешті-решт не вдалося здолати демократичним силам суспільства.

Зважаючи на численну історіографію детального відтворення перипетій першого і (з «легкої» руки більшовиків) останнього дня роботи Всеросійської «учредилки» (5 січня 1918 р.), залишимо їх, так би мовити, «поза кадром». Наголосимо лише, що з самого початку між депутатами розгорнулися такі політичні баталії й пристрасті, такий вогонь конфронтації, що годі було й сподіватися на досягнення не те що консенсусу, а навіть елементарного порозуміння чи компромісу. Шквал атак опонентів один на одного з навіязуванням власної позиції й повним ігноруванням іншої, боротьба не проти тих чи інших ідей, а проти самих носіїв цих ідей, наявність синдрому ворога у свідомості мало не кожного депутата –

ось що домінувало в їхніх поглядах та діях, наочно показуючи, наскільки далекими були тогочасні політики від проголошуваних ними ж прагнень до суспільної злагоди.

Схоже, що укорінена саме тоді в українському політикумі махрова агресивність (коли ніхто нікого не чує, вважаючи, що з двох точок зору моя завжди – найвірніша!), виявилась надто живучою, тому не подолана й донині, розколюючи дедалі глибше суспільство на полярні, непримиренні табори. Подивіться бодай на наш парламент, чи спробуйте витримати без валер'янки перегляд політичних шоу-програм на наших телеканалах...

Незважаючи на мізерний час, відведений історією Конституанти, вона все ж таки встигла привернути увагу до України та деяких її проблемних вузлів. До слова, переважну її більшість склали есери, оскільки через триваючі бойові дії на російсько-німецькому фронті, початок українсько-більшовицької війни тощо багатьом делегатам не вдалося прибути до Петрограда. У заяві, оприлюдненій від імені української делегації главою фракції УПСР А. Сіверо-Одосьським, була не тільки стисло окреслена політична ситуація в Україні, пояснені причини неприбуття до столиці частини делегатів, а й викладені конкретні есерівські пропозиції щодо подальшої демократизації суспільно-політичного життя в країні. Головне, як вважали українські делегати, у разі ухвалення Установчими зборами ці пропозиції могли б стати основою розв'язання національного питання в межах Російської федерації. Але щонайперше й цілком логічно вимагали вони негайно припинити «Всякі військові дії чи то з боку Ради Народних Комісарів чи Генерального Секретаріату...».

Далі в документі йшлося про необхідність перебудови Росії на федеративних засадах, для чого Всеросійські установчі збори мали забезпечити:

«а) встановлення основ соціально-політичного ладу, рівно обов'язкових для усіх республік майбутньої Російської федерації;

б) встановлення принципів ведення мирних переговорів; заключення миру тимчасовим федеральним урядом, організованим Всеросійськими Установчими зборами із представників російських республік, які самовизначилися до цього часу;

в) скликання крайових установчих зборів і конгресу народів Росії, який має об'єднати і завершити роботу усіх крайових зборів і в останній формі встановити умови союзу російських республік» [3, с. 16].

На наш погляд, пропозиції української делегації, спрямовані на створення Російської федерації,

як демократичного об'єднання вільних народів, були досить слухними, однак часу на їх обговорення та прийняття Зборами нова російська влада не відпустила, внаслідок чого вони так і залишилися на папері, точніше, в історії невдалого прологу до творення справді демократичного суспільства.

Трагічна доля Російської Конституанти недовзначно підтвердила, що більшовицький режим не має наміру будувати новий державний устрій у форматі загальноприйнятих канонів «реальної демократії», що будь-які елементи «демократичного соціалізму» видавалися йому смертельною небезпекою, а чи не єдино вірною дорогою до соціалізму вважалася «диктатура пролетаріату».

Не секрет також, що певні надії Центральна Рада плекала й на власні, Українські установчі збори, закон про вибори яких протягом грудня 1917 р. вона затвердила 29 листопада, передбачивши в ньому демократичну процедуру з правом участі у голосуванні всіх громадян, зокрема військових і біженців. «За таких демократичних виборів, – переконаний С. Кульчицький, – у більшовиків не було б шансів завоювати владу в Україні мирним шляхом [9, с. 257]. Проте ця спроба скінчилась невдачею, головним чином через розв'язану радянською Росією війну проти УНР, у результаті чого замість запланованих 301 депутата було обрано 172, що не дозволило започаткувати функціонування цього вищого всеукраїнського законодавчого інституту ні в січні 1918 р. (як намічалось ще третім Універсалом), ні пізніше, «щоб прийняти з наших рук (Центральної Ради. – В. І.) нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, уставити лад у Народній Республіці нашій і організувати нове правительство» [15, с. 102].

«Треба сказати, – зазначав один із літописців Української революції І. Мазепа, – що велика шкода... сталася для цілої нашої справи від того, що Українські Установчі Збори не зійшлися хоч на короткий час та не проголосили самостійності України. Як би це допомогло нам в нашій подальшій боротьбі! Навіть найбільші противники українства мусили б тоді поставитися інакше до української справи. А так, різні вороги українського народу, використовуючи той факт, що на Україні свого часу не відбулося всенародне голосування, весь час ширили свою протиукраїнську пропаганду тим способом, що, мовляв, то все вигадка купки націоналістично настроєної інтелігенції, а сам український народ не висловився за відділення від Росії» [11, с. 64].

Отже, феномен Конституанти (і російської, і української), як довгоочікуваний в масах інстру-

мент вирішення українського питання, не спрацював, залишивши його «на потім». До того ж і сама Центральна Рада, виступаючи ідейним генератором здійснення таких кроків, під масованим тиском багатьох тогочасних чинників (зокрема, неспроможність дати збройну відсіч агресору і адекватно відповісти на повсякденні нужди мільйонів простих людей, інтенсифікація процесу повсюдного встановлення радянської влади в українських губерніях, дедалі наростаючі внутрішні чвари в національно-визвольному русі, гострий конфлікт між Радою та урядом тощо) стрімко втрачала свій авторитет і вплив у суспільстві, поступаючись місцем більшовикам.

Дуже виразно й точно суть тодішнього політичного моменту сформулював губернський комісар Центральної Ради на Чернігівщині Д. Дорошенко, який пізніше згадував, що оскільки численні розрекламовані обіцянки представників Ради далі усно-паперової риторики так і не пішли, дискредитувавши її в очах мас, «усі елементи населення в краю, які так радісно вітали проголошення Української Народної Республіки, як правової держави, що несе лад і оборону мирної праці, тепер од неї одвернулись... Натурально, що «симпатії народних мас»... перенеслися на більшовиків, і ці маси й пальцем не кивнули, коли настав для Ц. Ради судний день в половині січня 1918 року» [7, с. 33].

А В. Винниченко писав: «Я під той час уже не вірив у особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в йому така ненависть. Особливо серед солдатів. І особливо серед тих, які не могли навіть говорити по руськи, а тільки по українськи, які, значить, були не латишами й не руськими, а своїми, українцями. З якою зневагою, люттям, з яким мстливим глумом вони говорили про Центральну Раду, Генеральних секретарів, про їхню політику» [2, т. 2, с. 260].

Заключним акордом законодавчої діяльності Центральної Ради, останньою спробою її керманців консолідувати навколо себе національні політичні сили став 4-й Універсал (січень 1918 р.), який задекларував, що відтепер УНР «стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу» [15, с. 103]. Там же наголошувалося, що вища законодавча влада в Україні належить лише її народу та Українським установчим зборам, до відкриття яких (вона все ще сподівалась на це!) владу (від імені народу) здійснює Рада. Наприкінці пролунала ще й думка про те, що тільки Конституція

УНР «закріпить свободу, порядок і добробут... усього трудового народу».

Будучи певною мірою каталізатором державотворчого процесу й свідченням остаточного краху ілюзій Центральної Ради на досягнення реальної автономії України в межах і під «м'яким» патронатом Росії, цей останній її Універсал був більше схожий на своєрідний пропагандистський трюк. Адже, апелюючи до майбутніх Установчих зборів і Конституції УНР, як найбільш привабливих символів-маркерів народної підтримки, Рада спробувала ще раз одержати кредит довіри народу, сподіваючись таким чином повернути собі втрачені позиції в політичному житті України. Схоже, однак, що насправді вона й сама вже мало розраховувала на вдачу і відновлення свого попереднього статус-кво, колишньої потужної підтримки суспільства, оскільки на той час фактично вичерпала свій державницький потенціал, виявилася безпорадною перед наступом нових внутрішніх та зовнішніх викликів і у підсумку змушена була поступитись іншим політсилам.

Висновки.

І хоч Центральною Радою як ключовий чинник першого року Української революції формально проіснувала до кінця квітня 1918 р., тобто до бруталного припинення її діяльності німецькою окупаційною адміністрацією й передачі нею влади гетьманату генерала П. Скоропадського, фактично її практичні кроки щодо спрямування національно-визвольного руху в конструктивне русло в інтересах більшості співвітчизників були

зведені нанівещь ще раніше, зокрема внаслідок тривалої орієнтації на Росію та Всеросійські установчі збори як нібито «взірець», за словами лідера есерів В. Чернова, «Живої єдності народів Росії» [3, с. 13] справедливого розв'язання національного питання, зокрема в Україні.

Безперечно, створення і багатомірна та плідна політична діяльність Центральної Ради сприяла потужному розвою національної самосвідомості, відродженню української державності, проте її лідерам та прихильникам у кінцевому підсумку не вдалося ні за допомогою універсалів як конституційних актів, ні шляхом певних практичних дій у соціально-економічній сфері надати національній владі повноцінний легітимний характер й створити сприятливі умови вирішення найпекучіших народних проблем та сподівань. Зрештою основні політичні меседжі та кроки Ради виявились хиткими, непослідовними, малозрозумілими для багатьох людей, а тому й неефективними. У дощенту розореній війною Україні Центральна Рада та її виконавчі органи не змогли забезпечити навіть мінімального рівня народного благополуччя і не сформували у населення стійкого прагнення до щастя, миру, національної злагоди і спокою. Історія розпорядилася так, що реальне вирішення цих завдань спробували взяти на себе інші суспільно-політичні сили, спочатку в державному просторі колишнього Радянського Союзу, а з кінця минулого століття – незалежної України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 805 с.
2. Винниченко В. Відродження нації. У 3 т. Т.1: Доба української Центральної Ради; Т.2: Історія української революції (марець 1917 р. - грудень 1919 р.). Київ – Відень, 1920 (перевидання: Київ, 1990). Т.1. 348 с.; Т.2. 328 с.
3. Всероссийское Учредительное собрание: Стенограф. отчет. Киев : Абрис, 1991. 111 с.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : «Знання» України, 1991. 240 с.
5. Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
6. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 1: Доба Центральної Ради / упорядн., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. 320 с.
7. Іваненко Валентин. Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2003. 332 с.
8. Карр Э. Х. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л. А. Черняховской. Москва : «Интер-Версо», 1990. 208 с.
9. Кульчицький Станіслав. Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. У 3 кн. Кн. 1. Київ : Темпора, 2013. 504 с.
10. Ленін В. І. Про утворення тимчасового робітничо-селянського уряду: Постанова II Всеросійського з'їзду Рад. *Повне збір. тв.* Т. 35.
11. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921: У 3 т. Т.1: Центральна Рада – Гетьманщина. Директорія / І. Мазепа. Прага : Пробоєм, 1942 (перевидання: Мюнхен, 1953). 212 с.
12. Народна Воля. 1917. 20 лист.
13. Верстюк В. Ф., Солдатенко В. Ф. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. Т.2. / ред. кол.: І.Ф. Курас (голова); керівник тому В.Ф. Солдатенко. Київ : Генеза, 2003. 480 с.

14. Троцкий Л. Д. К истории русской революции. Москва : Политиздат, 1990. 447 с.
 15. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. Т.2. Київ : Наук. думка, 1997. 422 с.

REFERENCES

1. Veber, M. (1990). *Vybrannyye proizvedeniya [Selected Works]*. Moskva: Progress [in Russian].
2. Vynnychenko, V. (1920). *Vidrodzhennia natsii [The Renaissance of the Nation]*. (Vols. 1–2). Kyiv – Viden [in Ukrainian].
3. Vserossiyskoe Uchreditelnoe sobranie: Stenograf. otchet [All-Russia Constituent Assembly: Stenographer. report]. (1991). Kiev: Abris [in Russian].
4. Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut [Who are Ukrainians and what they want]*. Kyiv: "Znannia" Ukrainy [in Ukrainian].
5. Hunchak, T. (1993). *Ukraina: Pershapolovyna XX stolittia: Narysy politychnoi istorii [Ukraine: The first half of the XX century: Essays in political history]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy, 1917–1923 [History of Ukraine, 1917–1923]*. (Vol. 1). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
7. Ivanenko, V. (2003). *Bil i zvytiaha: XX stolittia v ukrainskomu vymiri [Pain and torture: XX century in the Ukrainian dimension]*. Dnipropetrovsk: ART-PRES [in Ukrainian].
8. Karr, E. H. (1990). *Russkaya revolyutsiya ot Lenina do Stalina. 1917-1929 [The Russian Revolution from Lenin to Stalin. 1917-1929]*. (L. A. Chernyakhovska, Trans.). Moskva: «Inter-Verso» [in Russian].
9. Kulchitskyi, S. (2013). *Chervonyi vykyk: Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli [The Red Challenge: The History of Communism in Ukraine from its Birth to Death]*. In 3 books. Book. 1. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
10. Lenin, V. I. Pro utvorennia tymchasovoho robitnycho-selianskoho uriadu: Postanova II Vserosiiskohozizdu Rad [On the formation of a temporary workers 'and peasants' government: Resolution II of the All-Russian Congress of Soviets]. *Povne zibr. tv.– Complete collection works.* (Vol. 35). [in Ukrainian].
11. Mazepa, I. (1942). *Ukraina v ohni y buri revoliutsii. 1917-1921 [Ukraine in the fire and storm of the revolution. 1917-1921]*. (Vol. 1). Praha: Proboiem [in Ukrainian].
12. NarodnaVolia [People's Will]. (1917, November 20). [in Ukrainian].
13. Verstiuk, V.F., & Soldatenko, V. F. (2003). *Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia [Political History of Ukraine. XX century]*. I. F. Kuras, V. F. Soldatenko (Eds.). (Vol. 2). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
14. Trotskiy, L. D. (1990). *K istorii russkoy revolyutsii [To the history of the Russian Revolution]*. Moskva: Politizdat [in Russian].
15. *Ukrainska Tsentralna Rada: Dokumenty i materialy u dvokh tomakh [Ukrainian Central Council: Documents and Materials in Two Volumes]*. (1997). (Vol. 2). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Іваненко Валентин Васильович

Доктор історичних наук, професор
 Дніпровський національний університет
 ім. Олеса Гончара
 49010, Дніпро, просп. Гагаріна, 72

Email: ivanenko_dnu@i.ua

Ivanenko Valentyn

Doctor of Historical Sciences, Full Prof.
 Oles Honchar Dnipro National University
 72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4731-6702

Цитування: Іваненко В. В. Химера всеросійської «учредилки» і крах ілюзій української Центральної Ради (кінець 1917 – початок 1918 р.). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 1–2. С. 82–92.

Citation: Ivanenko, V. V. (2020). Khymera vserosiiskoi «uchredylky» i krakh iliuzii ukrainskoi Tsentralnoi Rady (kinets 1917 – pochatok 1918 r.) [The chimera of the All-Russian «founder» and the collapse of the illusions of the Ukrainian Central Rada (end of 1917 – beginning of 1918)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 23 (1–2), 82–92.*

Стаття надійшла / Article arrived: 28.01.2020

Схвалено до друку / Accepted: 25.02.2020